
Mágikus-szagrális elemek a fog- és szájbetegségek hagyományos (népi) gyógyításában Magyarországon

Ancient Folkish Curing Methods of Dental and Oral Diseases in Hungary

ifj. dr. Kaán Miklós

Semmelweis Egyetem Fogorvosi Kar

kaanm@freemail.hu, kaanm@fok.usn.hu

Initially submitted Juny05. 2012; accepted for publication Julyr0 7, 2012

Abstract:

The research area of the author is the ancient, folkish, conventional treatment methods of dental and oral diseases. Among the treatment methods there are a lot of partially or entirely magical and/or sacral procedures. It is not easy to determine the range of the unrealistic, magical curing techniques. We can talk about magical healing if there is no direct contact between the medicine and the patient; if the medicine does not get into the human organism and if the pronounced texts and/or the performed actions are responsible alone for the healing. Sometimes the purpose of the treatment seems to be absolutely unrealistic. The methods based on analogical principles also belong to the topic. Curing connected with mysterious numbers, places, appointments (sacral celebration days) can be declared as magical treatments, too.

The article aggregates the magical, sacral treatment methods of oral diseases referring to the main features of the encroachments. Ensuring magical, cosmic field of force (magic circle, amulets, using the force of storm or moon etc.), is a typical characteristic of the former, ancient curing methods. Taking the help of God was quite general in previous centuries even is the application of blessed objects, meals, plants, etc. Pow-wow, healing prayers, mysterious numbers, places, times were widely used. Analogical treatment methods based on similarity also belong to magic curing. In Hungary the transfer, the transmission, the remittal of illnesses to other persons or animals or trees were also wide-spread, as well as the attribution of the disorders to the wind or to the stream. Offers were also used in many places of the country in the treatment of teeth.

The fumigation and muck-therapy have also their own magic bearing. The magical methods applied in Hungary are similar to those of the antique and medieval European medical practice.

Kulcsszavak: fog- és szájbetegségek mágikus gyógymódjai, betegségek átvitele-átadása, analógiás gyógymódok, ráolvasás, panacea

Keywords: magical therapy of dental and oral deseases, transfer and transmission of illnesses, analogical therapy, to pow wow, panacea

A népi gyógyítás (a népi foggyógyítás) a néphitnek olyan szegmense, amelyben keverednek a tudás- és a mágikus, transzcendentális elemek. Olyan összetett szabálysorozatról van szó, amelyben nagyon nehéz elválasztani a hiedelmeket a tényszerű és hasznos tudástól, ráadásul (mint sokszor kiderült) a hit vagy a hiedelmek gyógyító erejét sem szabad lebecsülni. A hit a hagyománynak empirikusan nem ellenőrzött eleme, ugyanakkor a népi tudás számos elemét az évszázados gyakorlat megerősítette (pl. a gyógynövények hatását egyes betegségek és gyógyító eljárások esetében). A népi gyógyításhoz kapcsolódó tudásanyag önmagában is kétrétegű: egyrészt a betegségekről szóló ismereteket, másrészt a gyógyításhoz felhasznált szereket, illetve a gyógyító cselekvésekre, szövegekre vonatkozó utasításokat tartalmazza (Hoppál 1990: 693–694).

Nem könnyű megvonni a határvonalat a szerekkel történő orvoslás és a mágikus gyógyító eljárások között, hiszen nagyon sokszor kísérik a gyógyszerek bevitelét, kenetetést, dunsztkötést stb. imák, ráolvasások, misztikus számokhoz, helyekhez, időpontokhoz kötött előírások és cselekvéssorok.

Annak, hogy a népi foggyógyítás ismeretanyagán belül mégis különálló témakörként kezelem a mágikus foggyógyító eljárásokat, egyrészt az az oka, hogy a szakirodalomban is találkoztam (vö. például Pócs Éva szerk.: *Mágikus és szakrális medicina*) a „babonás”, „hiedelmeken alapuló” stb. gyógymódok tárgyalásával. A feldolgozott anyagban találtam olyan foggyógyításra szolgáló eljárásokat, amelyek egyetlen más csoportba sem voltak besorolhatóak. Ez a csoport nem tartalmazott sem növényi, sem állati, sem más eredetű orvosló szert, sőt sebészeti vagy egyéb manuális beavatkozáshoz sem voltak köthetőek.

S. Sárdi (2010: 530–531) 17-18. századi mágikus gyógyító eljárásokról írott tanulmányában határozta meg, hogy milyen esetekben sorolható egy eljárás a transzcendens, mágikus körbe. Megállapítja, hogy: *Az, hogy egy anyag vagy eljárás alkalmatlannak tűnik a gyógyításra, még nem jelenti azt, hogy átsorolhatjuk ebbe a körbe.* Megállapítása szerint a gyógymód a következő szempontok megléte esetén sorolható a mágikus orvosló eljárások közé.

1. Ha a gyógyítás során felhasznált anyag nem kerül közvetlen kontaktusba a beteggel, azaz nem nyeli le, nem helyezi valamely testrészére, nem szippantja be stb., hanem például a párnája alá teszi vagy felakasztja az ajtófélfára stb. Ide sorolható minden olyan eljárás, amelyben egyáltalán nem szerepel gyógyszer, csak a kimondott szó és/vagy az elvégzett cselekvés hivatott a beteget meggyógyítani, illetve a betegséget megelőzni.

2.Mágikusnak tekinthető egy recept, ha kikötéseket tartalmaz az időpontot, a sorrendet, a nemet, a számokat és a színeket, az anyag eredetét illetően. De a gyógyítás során elvégzett indokolatlannak tűnő eljárás, vagy cselekvés miatt is tartozhat a gyógymód ebbe a csoportba.

3.Mágikusnak tekinthetők a hasonlóságon, analógián alapuló gyógyító eljárások is.

4.Ebbe a csoportba tartozik az eljárás akkor is, ha eleve lehetetlen célkitűzést fogalmaz meg.

A népi foggyógyítás mágikus elemeinek vizsgálata során olyan, a magyar népi foggyógyítással kapcsolatos emlékeket gyűjtöttem össze, amelyek révén teljes képet kaphatunk a népi foggyógyítás elmúlt évszázadairól (és jelenkori helyzetéről). Számtalan 16–17–18–19. századi nyomtatványban és kéziratban kerestem és találtam a foggyógyítással kapcsolatos adatokat, amelyek közül számtalan recept és gyógymód tartalmazott mágikus, szakrális elemeket is. Az ethnomedicina szakirodalmának áttekintése során több száz cikket, közleményt olvastam végig. Nem csupán az ismertebb folyóiratok, periodikák cikkeit tanulmányoztam, hanem számtalan helyi, alkalmi (részben határon túli) kiadvány anyagát is átnéztem. Az adatgyűjtés során nem kizárólag gyógyítással és orvoslással foglalkozó forrásokat vettem számba, hanem egy-egy tájegység, falu, közösség stb. életével foglalkozó munkákat is.

Kutatási eredmények

Munkám során nem kis feladatot jelentett az adatok rendezése, csoportosítása, tipizálása. A különböző mágikus, transzcendens gyógymódokat jellegük, eredetük, tartalmuk szerint igyekeztem elkülöníteni egymástól, majd jól áttekinthető rendező elvek szerint csoportokba gyűjtöttem a főbb sajátosságok szerint. Az alább bemutatandó beavatkozások megfelelnek az S. Sárdi által meghatározott kritériumoknak, hol nagyobb, hol kisebb mértékben. A feldolgozott anyag képet ad a hagyományos foggyógyító eljárásokhoz kapcsolódó mágikus, misztikus, vallásos elemekről, amelyek szétválasztása olykor igen nehéz. Ennek oka, hogy a kereszténységhez kapcsolható mágikus gyógyító hagyományok gyakran keverednek a régi pogány szokásokkal, babonákkal, valamint számtalan bizonytalan hátterű és eredetű hiedelemmel.

A hagyományos (népi) foggyógyítás mágikus-szakrális vonatkozásainak főbb jellemzői a következők (vö. Oláh Andor 1986: 159–186): 1. kozmikus-mágikus erőter megteremtése; 2. isteni segítség igénybevétele (panácea jellegű gyógyszerek és gyógymódok); 3. szóbeli gyógyító eljárások: ráolvasások, imádságok; 4. az analógia elve; 5. a

betegség eltávolítása (átvitel, lehúzás, szélnek adás stb.) 6. visszajáról végzett cselekvés; 7. mágikus rítus- és szertartásrendszer (számok, időpontok stb.) alkalmazása a gyógyszerek elkészítése során; 8. offerek (fogadalmi tárgyak); 9. pneumatizálás; 10. a ganéjterápia mágikus vonatkozásai.

Nehéz az egyes alapelvek elkülönített vizsgálata, hiszen a különböző gyógy módokban keverednek a fenti alapelvek, s egyszerre érvényesülhet például a betegség átadása és a ráolvasás vagy az imádkozás és bizonyos mágikus cselekvések elvégzése. A fentiek figyelembevételével a fog- és szájüregi gyógyítás során előforduló mágikus gyógy módokat az alábbiak szerint csoportosítottam.

1. A népi gyógyítás egyik gyakori kísérő jelensége a **mágikus-kozmikus erő** igénybevétele, amely az esetek jelentős részében nem kapcsolódott a keresztény valláshoz.

A nép mágikus hatást tulajdonított például a körnek, a természetben meglevő elemeknek, égitesteknek (mennykő, szél, víz, hold), bizonyos növényeknek (pl. fokhagyma), az állatoknak (farkas, szarvas, kígyó), az amuletteknek, égitesteknek stb. Mindezek azt bizonyítják, hogy egyes ősi hiedelmek, illetve a táltos-sámánhit bizonyos elemei részben fennmaradtak a kereszténység felvétele után is.

1/a Ősi elgondolás a kör betegség-távoltartó erejének felhasználhatósága: a néphit szerint ugyanis a körülhatárolt területen belülről nem juthat az ártó szellem (Hoppál– Törő 1975: 33).

A **mágikus kör** fogfájás ellen való használatát megtaláljuk például Töröknel (1619. In: Hoffmann: 1989: 134), de a 19. század végéről Wlislöckiné (1892: 363) is közöl *A kalotaszegi néphit köréből* című tanulmányában fogfájás gyógyítására a mágikus körrel kapcsolatos adatot. „*Aki fogfájásban szenved, menjen fel a hegyre, vagy üljön egy sziklára, miután 32 farkas-gégevirágból egy kört rakott maga körül, melyeket egyenként fogaival megrágva e szavakat mondja: Krisztus 32 éves volt midőn meghalt; 32 fogam van, és 32 virágot elrágtam, hegy vedd el tőlük a fájdalmat és tedd őket oly erőssé, mint te vagy.*” Ezt az eljárást Szántó (1900: 314) is említi munkájában, valószínűleg Wlislöckiné közlése alapján.

1/b Körrel kapcsolatos művelet a **megkerítés** is. A moldvai csángóknál például a Szent Antal tüzet (dagadás, gyulladás pl. az ínynen) megkerítéssel és elküldést tartalmazó ráolvasással gyógyítják.

1/c Mágikus, kozmikus erőt tulajdonított a néphit a **villám sújtotta fa szilánkjának** is. A mennykő is és a villámsújtotta fa szilánkjá – a néphit szerint – vihar szülötte, tehát a

szélvihar erejét őrzi. A mennykővel gyógyított bajokat egykor mennykő- (vihar-) démontól származtatták. (Erre utal a vogulok „menkúóriások”-ra vonatkozó hiedelme is).

A 17. században Becskereki (1698–1703. In: Hoffmann: 1989: 357) ajánlotta a néphitben mágikus erővel felruházott mennykő ütötte fa szálkáját fogfájás gyógyítására. Az ilyen szálka használatának haszna a 19. században, de még a múlt században is élt a néphitben, Kalotaszeg környékén, a Hegyhát vidékén (Nagy J. 1892: 64–73), Szeged környékén (Bálint 1980: 170), a Gyimes-völgyben (Antalné Tankó 2003: 62), Szatmárban (Makay–Kiss 1988: 44) és Eger vidékén is (Benkóczy 1907: 99). De egyszerű fatörzsből levágott szilánkokkal is piszkálták a fogukat (Vasas 2009: 77).

1/d Évezredek óta mágikus erőt tulajdonítottak bizonyos **amuletteknek**. Juhász (1763: 33) a következő javaslatot közli: *ha a fekete gyopárfüvet vagy virágát az ágyban fejed alá teszed vagy veled hordozod [amuletként], fogfájást gyógyít.* Egy dél-magyarországi adat szerint a gyerek fogzását úgy gyorsították, hogy egy vakond zacskóba varrt talpát akasztották a gyermek nyakába. Itt részben analógiás gyógymódról van szó. Világos a gondolatmenet: a vakondok éles karmai lényegében az ínyt lenne hivatott felhasítani, ezáltal siettetni a gyermek fogának növekedését (Hoppál –Törő 1975: 43). Vasas (2009: 38) szerint azonban az amulettek erejében való hit már régen elhalványult.

1/e A néphit szerint mágikus erő van a **holt ember testrészeiben** is. Göcsejben holt ember fogával húzogatták meg a fájós fogat, s az többé nem fáj. A nőét halott nő, a férfiét halott férfi fogával (Gönczi 1914: 297). Erre vonatkozó adatot Pápai Páriznál is olvashatunk.

1/f A **növényhasználathoz** is kapcsolódhatnak **mágikus-babonás eredetű** hiedelmek. Részben ide sorolható például a fokhagyma alkalmazása. Hoppál–Törő (1975: 36) a következőt idézi a fokhagymáról Szendreytől: *„Mint gonoszűző veteményfélének legszélesebb körű a fokhagyma használata. A házalapba, küszöb alá ássák, sátor- s ágylepedőbe kötik, bölcsőbe teszik, zsebben hordják, temetés esetén a kilincsre akasztják, a búzatábla közepébe szúrt karóba ékelik, első kihajtáskor a küszöbre teszik, a jászol elején végighúzzák, elléskor a jászol fölé akasztják, egy gerezedet ejtenek az első tejbe, dugnak a kiterített lenbe.”*

Fokhagymát tartalmazó számos, fogfájás elleni gyógyszert használtak az évszázadok folyamán. Ezek egy részét közvetlenül a fogba helyezték, de bizonyos esetekben más testrészekben (fül, csukló stb.) is alkalmazták.

1/g A (fog)betegségek gyógyítása során olykor **mágikus tulajdonságokkal felruházott állatok szerveit** is felhasználták. Ősidők óta világszerte bajelhárító, rontás elleni

óvó szereppel ruházták fel a kígyót, illetve annak a bőrét. *Eczetben főzd megh az kegyonak bwreth, azzal mossad az fogakath es zayat, hogy az mely fluxus az főbüil ala zal, az fogra, azth el ozlassa, igh az fogad fayasa hamar el mulyk.* (Lentsés 1577: 83a) Gyakran szerepelt a foggyógyításra szolgáló receptekben a szarvas (lásd még az analógiás gyógymódoknál), a farkas és a béka is.

1/h A nép különös erőt és hatást tulajdonított az **égitesteknek**; elsősorban a **holdnak**, pontosabban az újhold megjelenésének. A 19. századi etnográfus (Kálmány 1887: 20), szerint a hold a néphitben mint sámán istenség szerepelt, tőle függött az egészség és a betegség. Ezért nem meglepő, hogy az újholdhoz is kapcsolódnak betegségmegelőző és -elhárító szokások.

Fogfájás elleni ráolvasás Szeged környékéről az 1970-es évekből, amelyet az újhold megpillantásakor, letérdepelve kellett elmondani háromszor:

„Új hód, új király
Téged köszöntelek
Eleven foggal,
Döglött férőggel.
Az én fogam,
Akkor fájjon,
Mikor kégyót,
Békát öszök!”

(Polner 1978: 74.)

A tápiósági Úriban, amikor meglátták az újholdat, kimentek köszönteni és kérték, hogy hárítsa el a fogfájást. Pándon, Szentmártonkátán ilyenkor háromszor vagy kilencszer beleleheltek az újságba, hogy ne legyenek fogfájósak (Korkes 1985: 145–182).

Kisteleken az 1970-es években idősebb emberek mondták el az alábbi fohászt, miután éjfélkor kimentek a szabadba, és háromszor beleleheltek a holdba

„Dicsértessék a Jézus Krisztus
Új hold, új király!
Akkor fájjon az én fogam,
Mikor tizenkét királlyal egy asztalnál ehetek.” (Süli 1976: 461)

Ebben a négysoros szövegben pogány rítus kapcsolódik a keresztény imával.

2. Sokan úgy vélték, hogy hinni kell abban, hogy a gyógyulás istentől függ, ezért előfordult, hogy a gyógyítás során az **isten segítségét** kérték (Oláh 1986: 167). A 16. században például már Frankovich (1588: 16) is utalt arra, hogy az isteni közreműködés is szükséges a gyógyuláshoz: *chyak azoknak haznal az orwossag kiknek Isten ez vilagij elettyiket meg touab akarja halasztanij, es meg algya az owossagnak ereiet az ö nyaualyaiokba.*

Fogyógyító hatást tulajdonított a néphit a szentnek, isteni eredetűnek tartott, illetve megszentelt dolgoknak, vagyis a **szentelményeknek**. Fontos szerepe volt a fogyógyításban például a koporsóból, vagy keresztfából kivett szegnek, a szentelt víznek, a szentelt tömjének vagy - növénynek stb.

2/a Faszilánkok, szegek. Göcsejben koporsóból, vagy keresztfából kivett szeggel piszkálták a fájós fogat (Gönczi 1914: 297; Gönczi 1902: 215). Szegeden, a körmenet idején mozsárágyúból kilőtt fa szilánkjával orvosolták a fogfájást (Szántó 1900: 314; Bálint 1980: 170). A felvidéki tót babonák között szerepelt a 19. század végén, hogy amennyiben valaki a fogfájástól meg kívánt szabadulni, akkor koporsóból kihúzott szeggel kellett piszkálnia a fogát (Istvánffy 1894: 344). Másutt oltár- vagy szószékszilánkkal végezték ezt a műveletet (Szendrey Zs. 1938: 34; Bencze 1961: 147).

Szeged környékén hittek abban, hogy a gledicsia (*Gleditsia triacanthos*) tövisével piszkált fogból kiáll a fájdalom, hiszen a néphit szerint Krisztus töviskoronáját is ebből a növényből fonták. (Bálint 1980: 170).

2/b Szenteltvíz. Vajkai (1942: 129–132) a dunántúli búcsújáróhelyek néprajzával foglalkozva leírta, hogy a szent kutak vizét sokan hazaviszik, és többek között fogfájás enyhítésére is használják. A ferencesek kertjében található Mária kút esetében még a kút vizében álló fűzfát is felhasználták gyógyításra. A fatörzsből levágott szilánkokkal a fogukat piszkálták.

2/c Megszentelt növények. Csefkó Gyula (1927: 42) beszámolója szerint a fog sajnóját szentelt tömjénnel lehet meggyógyítani. *„Szentelt tömjént a fájós fogba dugtak. Egy román tanító is kérte a kidei paptól a tömjént gyermeke füstölésére.”* (Vajkai 1942: 129–132). Szentelt tömjént alkalmaztak Kisteleken még a múlt század második felében is, bár azt is tudták, hogy a tömjén egyúttal megsemmisíti a fogat (Süli 1976: 447–448). Szentgálon is használták a katolikus paptól kapott tömjént (Vajkai 1987: 160). A moldvai csángók szentelt növényekkel füstölték a fogukat, még az ezredfordulót követő években is. A burjánnal való füstölésére legalkalmasabb időpontnak Nagyboldogasszony napját tartották, de említették áldozócsütörtököt és úrnapiját is (Halász P. 2006: 240, 251–252).

2/d Erőt tulajdonít a néphit az **egyházi ünnepek ételmaradékainak** is. A gyeviek fogfájás ellen igen jónak találták a karácsonyról eltett mézet (Bálint 1980: 170). A palócok pedig az 1920-as években karácsonyi morzsával [is] füstölték a fájós fogat (Zemplényi 1927: 507–509). Nagy J. (1896: 178) Bács megyében azt tapasztalta, hogy a Szent János napi

---

szentelt bort cseppentették a fájós fogba (lásd még: Szendrey Zs. 1938: 3). A bor gyógyító erejébe vetett hit napjainkig él a népi gyógyításban.

3.Nagy jelentőséget tulajdonítottak az emberek a **szó mágikus erejének**: az **imádságoknak** és a **ráolvasásoknak**. Nem magyar sajátosság, hiszen szerte a világon hisznek a kimondott szó mágikus gyógyító erejében.

3/a A **ráolvasás** a mágikus gyógyításnak az a fajtája, amelyben a kimondott szó, a *ráolvasás* maga a gyógyító elem. A szövegek nem feltétlenül tartalmaznak vallásos, keresztény elemeket. A ráolvasó szöveg elmondása egyenértékű volt a gyógyítás műveletével, tehát valódi beszédaktus volt (Hoppál 1990: 711). A ráolvasás a szóbeli mágia olyan formája, mely formászerű varázsigék, ráolvasó szövegek, imádságok elmondásából áll, és ezekkel akar valami gyógyítandó bajt orvosolni vagy megelőzni, fenyegetőt elhárítani, valamilyen csodás hatást előidézni. Liszt Nándor (1926: 107) Hajdú-Bihar megyei tisztiorvos megállapította, hogy „*a különféle bűbájós mondókáknak, ráolvasásoknak, egyéb babonás fogásoknak nagy becse volt*”. Vajkai (1943: 132) a Borsa völgyében a papfalat (a nyelven kis, fájó hólyagok keletkeznek) gyógyítására a következő gyógymódot találta: Háromszor megköpik. Mondás: *Falat nőtt a nyelvemre, nőjön a papné seggire.* – Más módszer: háromfelé kell köpni: *Phű, phű, phű, pap-falat nőtt a nyelvemre* (megint kiköp háromfelé), *hogy nőjön a papné seggire.* (ez a mondóka egyúttal a betegség elküldésére, átruházására is szolgál.)

Sebestyén (2008: 48) szerint a moldvai csángóknál előfordult, hogy még a múlt század végén is egy német öreglányhoz fordultak, hogy olvasson rá a fájós fogra (az adatközlő szerint azonban a ráolvasás eredménytelen volt). A ráolvasást sokszor más varázsló cselekedetek is kísérik.

3/b A **gyógyító ima** és a ráolvasás kapcsolatának, illetve elválasztásának kérdése végigkísérte a téma kutatásának történetét. A fejlődés mikéntjétől függetlenül az ima és a ráolvasás tartalmilag-formailag és funkció szempontjából egyaránt szoros kapcsolatban van.

Az ima a ráolvasásokhoz hasonlóan a szó hatalmára épít, de egyúttal az isteni segítségért is könyörög, s ennek segítségével mintegy kényszeríti az istenséget a kérelem teljesítésére. Az imádságokat gyakran használták hivatalos egyházi ráolvasó funkcióban, mintegy a tényleges ráolvasó szöveget helyettesítve, vagy mellé helyezve, például újhholdkor a fájós fogra három miatyánkot mondanak (Pócs 1968: 261). A gyógyító imák és a ráolvasások gyakran együtt, egymásba olvadva, egymás után jelentek meg és hangzottak el. Erről

tanúskodik például Engi Tüdő Vince betegnaplója a szeged-csanádi levéltárban, melyet 1972-ben találtak meg. (Sávai-Grynaeus 1994: 23–38)

3/c Apollónia-kultusz. A keresztény kultúrkörben a fogfájás elleni imák jelentős része Szent Apollónia vértanúhoz szólt. Érdekesség, hogy Apollónia több mint egy évezreddel a legenda szerinti halála után vált csak a fogfájások védőszentjévé: először a 13. században esik róla szó ebben a kontextusban. (Huszár 1986:101-103.) A magyar Apollónia-kultusz írásos nyomaiban általában Apalin-asszonyként vagy Szent Apalinaként említik a szentet, aki a magyar liturgikus könyvekben a 14. századtól jelenik meg.

4. A népi gyógyítás egyik legfontosabb elve az **analógia**, illetve a hasonlóság elve. Ennek egyetemességét bizonyítja az a mondás is, hogy: *Ami elrontja – meggyógyítja*. Vagyis a betegség kiváltó okával, vagy azzal kapcsolatban levő gyógyszerrel, jelképes cselekvéssel kell orvosolni a bajt.

Az egyértelműen mágikus eredetű állati szerek mellett a népi gyógyászatban használatosak voltak olyan állatok részei is, amelyek elsősorban az **analógiás** és (mai kifejezéssel élve) homeopátiás gondolkodásmód miatt kerültek be a népi gyógyszerek közé (Hoppál–Törő 1975: 43).

4/a Ilyenek például a férgek („ami elrontotta meggyógyítja”): a fogférget ugyanis féreggel, megölt féreggel (gilisztával, hernyóval) kívánták elpusztítani. Ilyen céllal alkalmazták a csontok, csontreszelék vagy más szerves, kemény szövetek porát is, amelyekkel a rossz fogat (egy másik kemény szövetet) próbálták gyógyítani (Hoppál 1990: 708).

4/b Szintén az analógiás gyógymódok körébe tartozik az az eljárás, amikor a **fog szövetének betegségét foggal, vagy más keményszövettel igyekeztek orvosolni**. például a fogfájást csukafoggal. „Az cziukanak az fogat megh kel aszalni, megh kel törni, ket resz legien az törött petreseliem, harmad resze legien törött bors, egi keves mezben megh kel főzni, és ezzel kel a fogat törteni;” *Medicinae variae* (1603. In: Hoffmann: 1989: 36) A receptekben előfordulnak más keményszövetek is. Ugyancsak a *Medicinae variae* (1603. In: Hoffmann: 1989: 17) **szarvasnak a szarvát** ajánlja: „Az szarvasnak az szarvat főzd megh borban, es melegen mint eltürheted, ved az fogadra.” *Az Orvosi receptek* (Fol. Hung. 1760: 1.r.) című kézirat a következőt ajánlja: „Ló Fogat törj porrá és tedd Üszög tüzre tarcsa Füstére az Fogadat 4szer napjaban 4 nap alatt.” A fogfájás csukafoggal történő gyógyítása Sárrethen, a huszadik század első felében még fellelhető volt (Szűcs 1936: 61–63).

4/c Előfordult, hogy a gyermek fogzásának előmozdítására a gyermek nyakára gyöngysor formára fűzött, a bazsarózsa magvaiból készült nyakláncot kötöttek (Wertner 1882: 172). Hasonló gyógymódról, az úgynevezett foggyöngyről számolt be Szántó is (1990: 313–315). Az analógiát bizonyítja a következő mondás: *olyanok a fogai, mint egy gyöngysor*. Feltehető tehát, hogy szabályosan, gyöngyszerűen felfűzött magokkal és virágokkal kívánták elérni, hogy ahhoz hasonló szép, szabályos fogsora legyen a gyerekeknek.

5. Nagyon gyakran törekedett a régi korok embere arra, hogy valamilyen mágikus szertartás vagy cselekvéssorozat révén megszabaduljon a betegségétől vagy a fájdalomtól, mintegy eltávolítva azt magától.

5/a Ennek leggyakoribb formája a betegség **átvitele, vagy átadása**. Az átvitel, vagy átadás értelemszerűen nemcsak a betegségtől való megszabadulásra volt alkalmas, hanem a betegségek más tárgyra, élőlényre történő átruházására is. Ennek lényege: ha eltávolítok valamilyen tárgyat, ami érintkezésben volt a beteggel, vagy a beteg testrésszel, akkor az azt jelenti, hogy eltávolítottam a betegséget is (Hoppál 1990: 708).

Ráth-Végh (1943: 95) számolt be egy esetről, amikor a kutyának adták át a betegséget. A hiedelem szerint a kutya különösen alkalmas arra, hogy a káros anyagokat magához vonzza. A szerző szerint a fájás megszűnt, míg a kutya keserves szűküléssel és vonítással jelezte, hogy a fogfájás átragadt őrá. A forrásokból és a szakirodalomból számos példát sorolhatnánk még fel.

5/b A betegség eltávolításának másik módja a **„betegség lehúzása”**. Vasas Samu (2009: 76) tapasztalta, hogy Kiskapuson kovászból csomót gyúrtak, s azzal húzták le a beteget, végig a karján, még az ujjain is. Vajkai (1943: 134–135) szerint a pokolvarral a leggyakrabban nézőhöz mentek, hogy az *lehúzza* a pokolvarrt. Lehúzáson kívül, gyógyító ima és misztikus számok is szerepelnek a szertartásban.

5/c A betegség **„learatása”**, elűzése

A szájbetegségek elmulasztására több magyar településen is alkalmaztak tüzes sarlót. A sarló, amellyel jelképes arató mozdulatokat végeznek, valószínűleg a rossz szellem elűzésére is szolgált.

„Szájpenész (zsébre) esetén egy öregasszony a trágyához vitte a gyereket. Ki kellett tátania a száját, a sarló végit ott megforgatta az öregasszony, és valamit mondott, de hogy mit azt soha nem árulta el.” (Kótyuk 2000: 67).

5/d A magyar népi gyógyító hagyományban általánosan ismert a beteggel érintkezésben állt ruhadaraboknak fákra, bokrokra való kiterítése is. A **szélnek adás** motívuma mögött szintén mágikus eltávolítás gondolata áll: kitették a hideglelés ingét a határban álló csipkebokorra, hogy a szél elfújja (Hoppál 1990: 708).

Sáros vármegyéből származik az alábbi szokás. Ha a gyermek fogzással kapcsolatos görcsökben szenved, ingét széttépik rajta, s hajnalban, mielőtt a kakas megszólal, futnak vele a temetőbe, és a keresztre kötik (Balogh 1891: 17–20).

5/e Ritkábban, de előfordult a népi gyógyításban a **víznek adás** is. A *Ráolvasások és házi orvosságok* (18. század: 90.r) című kéziratban találunk erre példákat.

5/f A betegség „fához küldése”

A fának adásra Wlislöck Henrik (1894: 323) is hoz példát a 19. század eleji népi gyógyításból: meg kell főzni és kis zacskóba kell tenni a zsályát, majd evvel kell borogatni az arcot, s használat után a zacskót egy fa ágára kell akasztani, s azt kell mondani: *Fa, akkor fájjon a fogam, ha a tiéd is fáj*. Ráth-Végh István (1943: 96) is idéz munkájában egy székely receptet a fogfájás ellen: A beteg foggal meg kell rágatni egy darab kenyeret, felét le kell nyeletni a beteggel, másik felét egy fába fűrt lyukba kell helyezni, a lyukat beékelni, s az alábbi ráolvasást mondani: *Fa neked adom, amim van, vedd el az egész fájást és vezesd le a földbe*.

6. Az analógiás gyógyító mágia különleges megnyilatkozási formája a **visszajáról végzett cselekvésben** való hit. A gyógyítást ugyanis a megfordítással akarják elérni, úgy, hogy jelképesen helyreállítják a betegség által megfordított élet rendjét (Hoppál 1990: 710).

Sokszor a fogfájással ellentétes oldali fülbe vagy orrba helyezték a gyógyító anyagot, esetleg az ellentétes oldali könyökre, csuklóra kötötték azt. Hajdú-Bihar megyében pedig úgy tartották, hogy akinek fogfájása van, az este előbb a jobb lábáról húzza le a csizmát, reggel a bal lábára húzza fel először, vagyis, hogy bal lábon legyen hosszabb ideig.

A régi deszkiek szerint, aki mindig bal lábbal lép le az ágyról, annak nem fáj a foga (Bálint 1980: 170).

7. Mágikus rítus- és szertartásrendszer (mágikus-kozmikus erőtér, mágikus számok, mágikus időpontok stb.) A mágikus rítus- és szertartásrendszer gyakori eleme a népi fitoterápiának.

7/a A mágikus-kozmikus erőtér biztosításának fontos tényezője többek között, hogy a gyógynövények alkalmazásába a magyar folklór **számszimbolikája** is beleilleszkedik. A

növényi szereket meghatározott számú (három-, hét- vagy kilencféle stb.) növényből vagy a növénynek kilenc darabjából, szeméből állították össze, illetve a gyógyszert meghatározott számban (pl. háromszor) kellett naponta beszedni vagy meghatározott napig (három, hét) szedni stb. Ha a szertartásban hármas vagy kilences szám szerepel ennek pszichoterápiás jelentősége is van. Az álomfejtés lélektana alapján a dualitást, a harcot, ellentétet kifejező kettes számmal szemben a hármas szám a szintézist, az integrációt képviseli (Szentháromság) (Oláh 1986: 161–162)

7/b A gyógynövények beszerzése során gyakran különleges **vetési vagy gyűjtési előírás-, ill. szabályrendszernek** is eleget kellett tenni. A növényeket meghatározott helyen és módon kellett szedni (temetőben, sírról, útszélről, keresztútnál, árokpartról, akasztófa tövére stb.), és sokszor csak meghatározott időben (teliholdkor, újholdkor, valamelyik jeles napon: György napja, május elseje, pünkösöd, Iván napja, úrnapja, Nagyboldogasszony napja stb.). A meghatározott időben és helyen való gyűjtés még ma is él a néphitben. A napszakokra (éjszaka, hajnal) vonatkozó népi – babonásnak vélt – szabályokat esetenként igazolni, illetve magyarázni látszanak az újabb hatóanyag-kutatások, a hatóanyag-felhalmozódásban kimutatható napszakos változások.

7/c A néphagyományban bizonyos esetekben jelentősége van a **gyógyítás helyének és idejének** is. Ilyen helyek a tűzhely és a küszöb, a keresztút, az árokpart és a temető. Ezeken az átmeneti helyeken lehetett megszabadulni a betegségektől, vagy átadni azt másoknak (Hoppál 1990: 713).

8. Vajkai (1948: 50-73) a csatukai búcsúról írt tanulmányában emlékezik meg olyan – általában viaszból készült – **fogadalmi tárgyakról**, az ún. offerekről vagy opferekről, illetve votívokról, amelyek a beteg testrészeket ábrázoló viaszfigurák (de más anyagból is készültek), és amelyeket a búcsújáróhelyeken árusítottak. Ezeket a fogadalmi tárgyakat a gyógyulásban reménykedők a kegyhelyek oltárára helyezték, hálaadásként vagy gyógyulásért könyörögve, Szűz Máriához imádkozva. Az offereket a nép egyszerűen csak testnek nevezte, akadt közöttük kéz, láb, szív, gyomor, mell, fül, szem, fog alakú példány.

9. Füstölés, gőzölés, pneumatizálás. Ősi kínai felfogás szerint – de ez része lehetett az ősmagyar világképnek is – a tárgyaknak kettős lelkük van: „*Minden lény, akár élő, akár élettelen, kettős természetű. Egy materiális, látható és egy immateriális, láthatatlan részből áll*”. Amikor áldozat bemutatásakor a tárgyakat, különféle anyagokat elégetik, az immateriális rész felszabadul. Az áldozati ajándékot, minden égő áldozat során elégetéssel megtisztítják

testi hüvelyétől, mert csak így, testetlenül vehetik hasznát az istenek, a szellemek. Így nyerik meg tetszésüket. Füstölés és gőzölés folyamán a gyógyító az anyag leheletét-lelkét juttatja el a megfelelő helyre, egyúttal áldozatot mutat be. Ez az ősképzete a füstöléssel és gőzöléssel való gyógyításnak (Oláh 1986: 73–74).

Az ókortól kezdve elterjedt eljárás volt a **pneumatizálás**, illetve a száj, valamint a fogak **füstölése és gőzölése** a fogfereg eltávolítása céljából. A legelterjedtebb gyógymód a beléndekfüstölés volt, amely a néphit szerint megöli a betegséget okozó férget (vagy a fog démonát). Ez a hiedelem – a tudomány mai állása szerint – a babilóniaiaktól származik. A fogfereg-hiedelmet erősíthette az is, hogy a füstölés után visszamaradhattak a szenes serpenyőben fonalszerű, fehéres, férgekhez hasonló képletek. Ezek azonban nem férgek, hanem a beléndek magjában lévő csírák, illetőleg a kunkorodott sziklevek, melyek melegítés közben kipattannak a magvakból.

10. Igen elterjedt volt mindenféle betegség gyógyítására a **ganéjterápia**. Ennek alkalmazásától azt várták, hogy a betegséget okozó démon megundorodjon a felhasznált anyagtól, és elhagyja a beteget. Fogfájás ellen holló ganéját és fehér kutya ürülékét javasolták. A régi magyar orvosló könyvek is gyógyító szereik közé sorolják a fekáliákat.

Összefoglalás

A gyógyítás mágikus-vallásos jellege az ókortól szinte napjainkig jellemzi a hagyományos (népi) orvoslást. A népi orvoslásban évezredekken keresztül keveredtek az empirián alapuló racionális gyógymódok a hiedelmek, a babonák, a vallás diktálta mágikus-kozmikus elemekkel. A népi orvoslásban, olyan esetekben, ahol a gyógyító ismeretek nem voltak eredményesek, segítségül hívták a démonokat, a szellemeket, az isteneket és más mitikus lényeket. Így volt ez Mezopotámiában, Egyiptomban, a görögöknél és a rómaiaknál éppúgy, mint a középkori, valamint újkori Magyarországon. A mágikus, szakrális gyógyító eljárásokban keveredtek a keresztény rítusok és az ősi, pogány szokások. A szó mágikus erejébe vetett hit évezredekken keresztül fennmaradt, ezért a ráolvasásokat és ráimádkozásokat napjainkban is alkalmazzák.

Hittek a betegség átadásának, átvitelének lehetőségében. A magyar gyógyító hagyományokban fellelhető a szélnek adás, a víznek adás, a fához küldés alkalmazása, valamint a betegség másokra történő átküldésének gyakorlata. Szentelményekkel is gyógyítottak, de szentnek vagy mágikusnak tartott helyek, időpontok is szerepet kaptak a népi foggyógyítás hagyományvilágában.

Az analógia elvének felhasználása szerves része volt a magyar népi fogorvoslásnak. Az „ami elrontja, meg is gyógyítja” gondolat több gyógymódnál tisztán megfigyelhető. A fogféreg által okozott fogszuvasodást például gyakran gilisztával, hernyóval, féreggel próbálták gyógyítani.

Az analógiás gyógyítás másik egyértelmű példája, amikor a fogszövetet más kemény szövetrel vagy annak porával kúrálták; például csuka fogával, szarvas szarvával és különböző állati-emberi fogakkal. Jellemző megoldás volt a gyógyszer más testrészeken való elhelyezésének szokása is. Számmisztika elemei is megfigyelhetőek: leginkább a 3, a 7 és a 9 (valamint ezek többszöröse) szerepelt a gyógyító rítusokban.

Deáky Zita (Deáky 2002:8.) fogalmazza meg, hogy a népi orvoslás rendkívül összetett és bonyolult tudásanyag összessége. Benne több hatás érvényesül, több réteg rakódik egymásra. Minden időszakában a közösségi, valamint az egyéni tapasztalat és tudás árnyalja, ezért folyamatosan változik. Gyakorlatilag csak folyamatában, illetve változásaiban vizsgálható, s adott időben egyszerre és egymás mellett, egymásra épülve létezhetnek több évezredes és legújabb elemek is.

Irodalom:

ANTALNÉ TANKÓ M.: *Gyimes-völgyi népi gyógyászat*. Budapest, Európai Folklór Intézet – L' Harmattan, 2003.

BÁLINT S.: *Egészség–betegség*. In: Magyar Néprajz VII. Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság. 1980.

BALOGH I.: *Babona és kuruzslás Sáros vármegyében*. Egészség 5. (1891).

BECSKERÉKI VÁRADI SZABÓ GY. (1698–1703): *Medicusi és borbélyi mesterség*. In: HOFFMANN G. szerk.: *Medicusi és borbélyi mesterség*. Budapest-Szeged: MTA Irodalomtudományi Intézete, 1989.

BENKÓCZY E.: *Egervidéki babonák*. Ethnographia 18. (1907).

CSEFKÓ GY.: *Szemgyógyítás szenteltvízzel és szentelményekkel kapcsolatos hiedelmek*. Ethnographia 38. (1927).

DEÁKY Zita: *A hivatalos és a hagyományos gyógyítás a magyar történeti forrásokban*. Budapest. Osiris. 2002.

FRANKOVICH G.: *Hasznos és fölötte szükséges könyv*. Monyorókerék, 1588.

GÖNCZI F.: *Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése*. Kaposvár, 1914; Hasonmás kiadás: Zalaegerszeg, Városi Művelődési Központ, 1996.

HALÁSZ P.: *A moldvai csángó magyarok hiedelmei*. Budapest, Generál Press, 2006.

HOPPÁL M.: *Népi gyógyítás*. In: Magyar Néprajz VII, 693–724. Budapest, Akadémiai, 1990.

HOPPÁL M., TÖRŐ L.: *Népi gyógyítás Magyarországon*. Orvostörténeti Közlemények Supplementum 7–8. (1975).

HUSZÁR GY.: *Az Apollónia-kultusz és hazai emlékei*. Orvostörténeti Közlemények 44. (1968).

ISTVÁNFY GY.: *Felvidéki tót babonák*. Ethnographia 5. (1894).

- JUHÁSZ M.: *Házi különös orvosságok*. Kolozsvár, Az Jézus Társasága Akadémiája, 1763.
- KÁLMÁNY L.: *Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban : a Hold nyelvhasználatunkban*. Budapest, MTA, 1887.
- KORKES ZS.: *Népi gyógyítás a Tápió mentén*. Studia Comitatus 16. (1985).
- KÓTYUK E: *A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban*. Budapest, Osiris, 2000.
- LENTSÉS GY.: *Ars medica = AM. 1547*. Kiad. Varjas Béla: XVI. századi magyar orvosi könyv. Kolozsvár, Sárkány Nyomda, 1943.
- LISZT N.: *A varázslat és a népies gyógyászat*. Hajdúföld 8. (1926).
- MAKAY B., KISS J.: *Népi gyógyítások Szatmárban*. Budapest, Népszava, 1988.
- Medicinae Variarum* (1603): In: HOFFMANN G. szerk.: *Medicusi és borbélyi mesterség*. Budapest-Szeged: MTA Irodalomtudományi Intézete, 1989.
- NAGY József: *Hegyhát vidéki hangutánzó, mondák és babonák*. Ethnographia 3. (1892).
- OLÁH A.: „Újhold, új király!” *A magyar népi orvoslás életrajza*. Budapest, Gondolat, 1986.
- Orvosi receptek*. (18–19. sz.) OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1760.
- PÓCS É.: *A magyar ráolvasások műfaji és rendszerezési problémái*. In: ORTUTAY GY. szerk.: *Népi kultúra – népi társadalom*. Budapest, Akadémiai, 1968.
- POLNER Z.: *Föld szülte fáját: Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok*. Szeged, Somogyi Könyvtár, 1978.
- Ráolvasások és házi orvosságok* (18. sz.). OSZK Kézirattár. Oct. Hung. 729.
- RÁTH-VÉGH¹: *A betegség átültetése*. Az orvostörténet kuriózumaiból. Egészség 57. (1943).
- SÁVAI J., GRYNÆUS T.: *Tudó Vince betegei. Egy szeged-alsótanyai gyógyító ember feljegyzései*. Devotio Hungarorum 1. (1994).
- SEBESTYÉN Á.: *Gyógyító praktikák*. Szekszárd, Sebestyén Imre Dezső kiadása, 2008.
- S. SÁRDI M.: *Mágikus gyógyító eljárások*. In: PÓCS É. szerk.: *Mágikus és szakrális medicina*. Budapest, Balassi, 2010.
- SÜLI É.: *Adatok a népi gyógyítás kisteleki hagyományairól*. = *Tanulmányok Kistelek történetéből és népeletéből* szerk. JUHÁSZ A. Kistelek, 1976.
- SZÁNTÓ J.: *Babona a gyógyítás terén*. Gyógyászat 40. (1900).
- SZENDREY ZS.: *A halottak, szentelmények és eljárásmodok a varázslatokban*. Ethnographia 49. (1938).
- SZÚCS S.: *Sárréti javasok*. Debreceni Szemle 10. (1936).
- TÖRÖK J.(1619): *Orvoskönyv. Lovak orvoslása*. In: HOFFMANN G szerk.: *Medicusi és borbélyi mesterség*. Budapest-Szeged: MTA Irodalomtudományi Intézete, 1989.
- VAJKAI A. *A magyar népi orvoslás kutatása. A magyar népkutatás könyve*. 1948. Budapest, 1948.
- VAJKAI A.: *Népi orvoslás a Borsa völgyében*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1943.
- VAJKAI A.: *Népi orvoslás a dunántúli búcsújáróhelyeken*. Magyarországtudomány 1. (1942).
- VAJKAI A.: *Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja*. Budapest, Akadémiai, 1987.
- VASAS S.: *Népi gyógyászat*. Kalotaszegi gyűjtés. Kráter, Pomáz, 2009.
- WERTNER M.: *Csodahit, mystika s népgyógyászat*. In: *Állam orvos* 14. (1882).
- WLISLOCKI H.: *Fákra aggatott rongyok a magyar néphitben*. Ethnographia 5. (1894).
- WLISLOCKINÉ DÖRFLER F.: *A kalotaszegi néphit köréből*. Ethnographia 3. (1892).
- ZEMPLÉNYI I. (bányaorvos): *Palóc kuruzsló babonák*. Orvosi Hetilap 18. (1927).